

Blasco Ibáñez: horitzó 98

Tothom s'ha llançat, en aquest 'Any Blasco', a dir la seua sobre un escriptor ignorat per la crítica i les institucions literàries, però amb una adhesió lectora considerable. Ara com ara, el que cal és assajar una relectura per saber si Blasco ha d'estar entre els nostres clàssics.

No hi ha un únic Blasco Ibáñez, i menys a cent anys de distància, quan successives generacions de lectors han anat dipositant en estrats geològics les seues diferents –divergents– lectures. A nous lectors, nous texts, ja se sap, i si cada generació està obligada, en inserir-se en la història, a reescriure-la, també haurem d'assajar nosaltres a dir la nostra sobre la figura de Blasco, des d'aquesta situació tan innovadora en la història moderna espanyola com és la d'un període de consens constitucional, de democràcia arrelada i d'integració europea.

La necessitat d'una revisió. Perquè el que no sembla sensat és vorejar-la. Va fer un paper irrefutable en la societat valenciana –especialment entre el 1892 i el 1909–, en la literatura espanyola i en el panorama internacional d'entreguerres, tant que vorejar-la seria tan estúpid com inútil. Queda lluny l'època en què somniàrem un país nou, nascut del trencament amb el passat subaltern dels últims cinc segles i refundat sobre aquella tardor de l'Edat Mitjana, esplendorosa. Com ens queda lluny –a alguns– el gest d'exclusió amb què estiguérem temptats de separar de nosaltres el calze de figures, esdeveniments, texts literaris, èpoques senceres que encaixaven malament en aquell somni. El nostre pensament s'ha ensenyat a moure's entre els límits durs del

realisme: les figures i els esdeveniments que van determinar la nostra història són les nostres figures i els nostres esdeveniments, propícies o adverses però inescapables. Joan Fuster, en examinar la relació conflictiva de Blasco Ibáñez amb el valencianisme més representatiu de la

seua època, el llorentinisme conservador, comentava no sense malenconia: "Però tot va passar com va passar, i seria idiota fer reptxes retrospectius als uns [Llorente] i als altres [Blasco]. La cosa tenia la seua lògica circumstancial."

Seria inútil vorejar-la i n'és una prova –no un argument– la sorprenent mobilització del punt de vista dels valencians en aquests darrers mesos. Hi ha prou amb

un aguit de gairell sobre la premsa i els mitjans audiovisuals per comprovar l'efervescència "Blasco Ibáñez". Tothom s'ha llançat –sovint precipitadament– a dir-ne la seua: periodistes, economistes, historiadors, polítics, directors de cine, comentaristes de televisió, estudiosos de la literatura, familiars, editors... L'intent institucional de divulgació de la figura d'Ausiàs March no ha tingut, per dissort, una resonància semblant, tot i comptar amb alguna iniciativa magnífica. I no diguem el d'Azorín, que no està ultrapassant els nivells oficials de la convocatòria. Unicament Max Aub sembla convocar –ben curiosament, per cert– un interès civil equiparable. Però en la carrera que les institucions valencianes han engegat per competir en la difusió popular del freturós patrimoni cultural valencià, Blasco Ibáñez n'està resultant el major beneficiat.

La relectura de Blasco hauria de escometre's a partir de certes distincions, de tota manera. Una primera hauria d'atendre l'evolució de la seua biografia intel·lectual, que s'estén entre 1882 i 1928, travessant pel mig dels esdeveniments decisius que han configurat el segle XX: la descomposició de la Restauració, el desastre del 98, la setmana tràgica, la primera vaga general revolucionària, la Gran Guerra, la revolució soviètica, la dictadura de Primo de Rivera... fins aplegar a les portes mateixes del Crack del 29 i de la proclamació

Coberta de la primera edició de 'La Barraca'. Les institucions valencianes, aprofitant el centenari de la publicació d'aquesta novel·la, han engegat una sorprenent carrera per difondre Blasco Ibáñez.

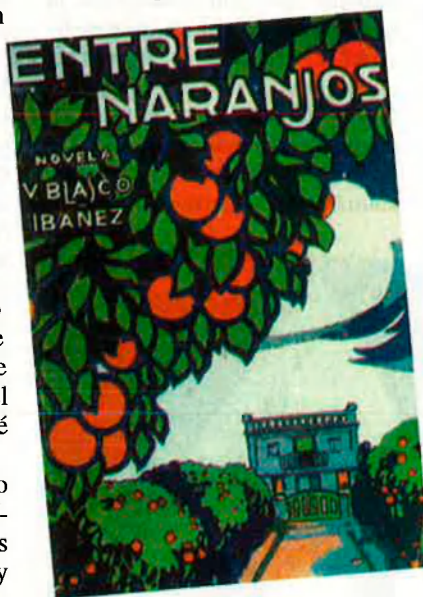

de la República (1931); són els anys agitatíssims de la dissolució del Naturalisme, de l'emergència de decadentistes, simbolistes i modernistes, de l'Art Nouveau i del Modernisme, dels *roaring twenties* de les avantguardes, de la crisi del racionalisme (tant de l'idealista com del positivista) del XIX, per a donar pas a les filosofies irracionalistes o vitalistes de principi del XX, a la crida de Nietzsche a la transmutació radical dels valors de la moral, a la formulació per Freud d'un nou model de subjecte, aquesta vegada, i en contra de tota la tradició occidental, no fonamentat sobre la primacia de la raó i de la identitat centrada; són finalment els anys d'una subversió científica d'efectes perturbadors, que substitueix el paradigma descriptiu de la ciència del XIX per un altre hipotètic-deductiu i que desplaça la imatge newtoniana de l'univers per la resultant de la llei de la relativitat d'Einstein. Entre el moment en què Blasco començà a escriure i aquell altre en què la mort el va sorprendre encara amb la ploma a la mà, el món havia mudat de pell i també d'edat.

Coberta de la primera edició d'«Entre naranjos». Les novel·les valencianes se situen entre el millor de la producció de Blasco.

La primera etapa de Blasco abraça des dels seus inicis polítics i literaris —allà pels primers 80— fins al corol·lari madrileny del diputat a Corts per València (sis legislatures va atènyer). Són vint-i-tants anys d'una activitat frenètica durant els quals no canvien bàsicament els referents ètics ni estètics de Blasco, per més que sí que canvia la seua implicació —minvant— en la política valenciana. En aquesta etapa predominen els signes d'identitat d'un valencià nascut al si d'una família de petits comerciants, d'origen immigrant. Ell mateix va fer en *Arroz y tartana* la crònica novel·lesca d'aquesta casta empobrida de camperols aragonesos que abandonaven els seus fills a la plaça del mercat, als graons de la Llotja, únicament els més aptes dels quals, després d'una aferrissada lluita per la supervivència, arribaven a enfilarse

a la condició de propietaris. És aquest un Blasco que assimila quasi carnalment els valors de l'Enciclopèdia —el justicialisme i el sentimentalisme revolucionari de Rousseau, l'anticlericalisme de Voltaire, la mitologia il·lustrada de l'educació i el progrés— i de la Revolució Francesa, i que es forma vivencialment en l'enyorança de la "Gloriosa" (1868) i en la fidelitat als ideals de la república federal. Des d'un punt de vista estètic la seua escola literària, poc sofisticada i menys diversificada encara, barreja influències antagòniques, el romanticisme revolucionari de Victor Hugo i el naturalis-

me antiromàntic, però també revolucionari, d'Emili Zola —"Don Emilio", com li deien els menestrals valencians, acostumats a llegir-ne notícies en *El Pueblo* i a veure'l tractat amb familiaritat, "como si fuese un concejal republicano de por allá [de València] y hubiese nacido en Mislata", segons testimoni maliciós de Baroja, qui oblidava comentar l'exemplar campanya de Blasco en suport de Zola amb motiu de "l'affaire Dreyfus" i del cèlebre manifest "J'accuse" (1898) —i la seua tècnica de novel·lista es proveeix de les eines que el jove Blasco aprengué a manipular en el taller del més popular dels fulletonistes espanyols, Manuel Fernández y González. El tan

reiterat populisme de Blasco no és sols un carisma ideològic, ho és també, i en bona mesura, literari i de classe, i condicionà tota la seua producció novel·lesca, des dels fulletons repudiats del primer moment, com *El conde Garci Fernández* o *La araña negra*, fins a les novel·les històriques de maduresa, com *El papa del mar* o *A los pies de Venus*.

El novel·lista transformador. Del Blasco huracanat d'aquests anys —documentat amb tant de fervor com de precisió per León Roca— ens apleguen els signes: la bel·ligerància ideològica d'*El Pueblo*, veritable organitzador col·lectiu —en el sentit que Lenin va donar al periòdic de partit— de la petita burgesia valenciana progressista; el blasquisme polític conformador d'una mentalitat anticlerical, republicana, d'irrefrenables pulsions emotives i llarga perdurabilitat en la nostra cultura civil; el projecte de reforma urbana ("La revolución en Valencia", 1901), la ingent tasca editorial, primer per mitjà de Sempere i Cia, després de Prometeo, finalment —a Madrid— de l'editorial Hispano-Americana, amb el seu ambiciosíssim programa de traduccions destinat a divulgar una cultura europea moderna; o les iniciatives convergents de les escoles laiques, de la Universitat Popular per adults, de la dotació de biblioteques de barri en les cases del poble, les societats obreres o els casinos, totes elles concebudes amb l'objectiu de transformar la mentalitat de les capes populars valencianes, incorporant-la al tren que havia arrancat en aquells dies gloriosos de 1789.

El segon moment no es deixa explicar tan fàcilment com una etapa, és més aviat una crisi profunda evacuada finalment amb una fugida endavant, que tindrà conseqüències definitives. Són ben conegudes —gràcies als biògrafs— les dades d'aquesta crisi, que es prolonga des del conflicte amb Rodrigo Soriano (1903), que és el primer qüestionament

DAVID VIJUESCAS

de la seua figura política, fins a les primeres escaramusses de la passió per Elena Ortúzar (1906-1907), que hauria de canviar la direcció de la seua vida privada i no poc de la pública, tot i passant per una no gens menyspreable irrupció de la violència en forma d'agressions, atemptats (com el del Café Iborra, a València), duels (amb Rodrigo Soriano, amb el tinent Alestuei), o per la renúncia a l'acta de diputat, el 1906, i fins i tot pel propòsit de renúncia definitiva a la política professional (després de la retornada del 1907), o pel canvi de projecció civil que provoquen les traduccions de les seues novel·les, l'èxit de vendes arreu del món, els reconeixements i homenatges internacionals que es multipliquen, i que anirà desplaçant una imatge prioritàriament política i valenciana per una altra de prioritàriament literària i cosmopolita.

La Fugida endavant de Blasco. La sortida definitiva d'aquest procés de mutació s'efectua a través d'un gest aventurer i trencaador, molt fi de segle. Blasco, com Rimbaud, com Artaud, o com Gauguin, fuig de la civilització europea, però a diferència d'aquests especimens d'artista *maudit* la fugida de Blasco no és purament de refús. Si per una banda té molt de resposta nietzscheana a les pulsions de la voluntat de domini, per l'altra compta la seua contrapartida en un discurs il·luminat, en una nova utopia americana, Blasco parteix guiat per un somni colonitzador, bria dels mites d'un Món Nou, d'una natura salvatge (Rousseau, Chateaubriand), d'una frontera per conquistar.

Aquests anys (1909-1914) que abracen els viatges a l'Argentina —quatre, com els de Cristòfol Colom— són anys de reconversió ideològica i personal. El Blasco panmediterrani, que en *La barra* havia replicat amb el mite de l'herència àrab al mite castellanista dels escriptors del 98, el Blasco federalista, el Blasco crític amb el colonialisme espanyol

El Blasco crític i federalista esdevé des de l'aventura americana (1909-1914) un portaveu d'una hispanitat acrítica i entusiasta.

d'uns anys abans, esdevé ara portaveu d'una hispanitat acrítica i entusiasta (no es pot oblidar, però, l'antecedent, des del costat d'allà, del Rubén Darío dels *Cantos de vida y esperanza* (1905). L'aventura americana de Blasco no és una anècdota, és un tall pregon, el pas d'una frontera, més enllà de la qual Blasco no tornarà a ser el que era, ni a escriure el que escrivia. Siga quina siga l'opinió que mereix aquesta aventura americana, no ha de ser jutjada amb frivolitat. L'hem estudiada malament, fins ara, ens manca a més la visió des d'allí —espere que el pròxim congrés internacional ens la incorpore—, i de vegades no es té prou en compte que és una aventura en-

noblida per l'aposta —pel risc— personal, en la qual un Blasco entrat en la quarantena va posar en joc el seu destí, va implicar fins i tot el dels seus fills, és clar que també el de no pocs compatriotes.

Els anys que s'estenen entre el 1914 i el 1927 (Blasco morí al gener del 28) són anys de síntesi. La nova caracterització del personatge, adquirida en l'aventura americana, ha d'avenir-se ara amb les pulsions de retrobament dels orígens que aporten la guerra europea —amb l'amenaça contra França, pàtria ideològica de l'escriptor— i la dictadura de Primo de Rivera —amb les incitacions des de València i des de Madrid a sumar-se a l'activitat conspirativa—, així com amb les experiències que més renovellen la seua biografia en aquesta etapa: l'entrada en contacte amb la societat dels EUA i l'*american dream*, la interconnexió de cinema i literatura en la seua obra, la seua mateixa redefinició com a escriptor, ara ja més internacional que no espanyol, afectat per un mercat i per un públic lector radicalment diferent del que determinà les seues novel·les de 1898-1905, i sense la consideració dels quals resultaria força ingènua tota anàlisi de la seua obra literària posterior a 1916.

Blasco passeja pels carrers de Lisboa el 1909. Aquest any serà l'inici d'una etapa de reconversió ideològica i personal de l'escriptor.

Especial Blasco Ibáñez

Emile Zola va ser un dels models de Blasco Ibáñez. El novel·lista valencià va popularitzar l'escriptor naturalista entre els menestrals valencians, que, amb ocasió de "L'affaire Dreyfus", van dur a terme una campanya de suport a Zola.

Els seus lectors reals, tant com el seu lector implícit, aquell l'assentiment del qual cerca el novel·lista en escriure, havien canviat.

És aquesta darrera etapa, amb l'escriptor assentat primer a París i després a Menton, i estabilitzat ja l'emparellament amb Chita (Elena Ortúzar), la que més ha propiciat les desqualificacions de Blasco. N'és bona mostra la sèrie televisiva emesa recentment dedicada per Berlanga a la seua vida, que projecta una imatge d'escriptor internacional de *best sellers*, adventici i coent, autosatisfet, histrió, declamador, ajustadís, sobre el conjunt de la seua trajectòria. Coincideix curiosament Berlanga amb la imatge que ens en forniren els escriptors del 98, especialment Baroja. Naturalment Berlanga tenia tot el dret del món a crear un Blasco a la seua mida, i aqueix dret hauria de prevaler sobre qualsevol intent de panegíric excoent, però no és menor ni pitjor el dret d'alguns espectadors, degustadors dels primers films de Berlanga, a sospitar que el director valencià s'ha servit del novel·lista per conjurar potser la pròpia trajectòria, la que l'ha conduït de films d'un humorisme crític tan esplèndid com *El verdugo* o *Bienvenido Mr. Marshall* a d'altres d'una comicitat tan banal, i tan aplaudida socialment, com *La vaquilla* o *Todos a la cárcel*. A diferència del que pensa Berlanga sobre el seu Blasco Ibáñez, personalment no crec que haja enriquit en res les possibilitats d'interpretació de la seua figura. L'ha aprofitada, com a molt, per passar l'estona, i conste que no és poc en l'actual Berlanga.

Expulsat per la crítica. Hi ha altres qüestions –a banda la cronològica– que valdria la pena tenir en compte en rellegir Blasco Ibáñez. Com ara la del correcte enquadrament d'aquesta evolució personal entre les actituds històriques i els posats ideològics de l'Espanya de 1868-1936, la seua relació i les seues diferències amb la tradició liberal

ARXIU

Blasco Ibáñez, de la mateixa manera que Galdós, va quedar exclòs del cànon literari que modelaren els escriptors modernistes entre 1900 i 1910.

i krausista, amb el regeneracionisme, amb l'esperit del 98, la seua posició entre el republicanisme i el socialisme/anarquisme, la seua lectura de Nietzsche, etc. O com ara la del seu posicionament enfront de la "qüestió valenciana" i a la història del país, distinció potser la més elaborada pels historiadors, que va esbossar Joan Fuster i que han aprofundit en diverses aproximacions Alfons Cucó, Enric Sebastià, Ramir Reig o Vicent Franch. Personalment m'afecta una altra i potser última qüestió, la de discernir hipòtesis raonables sobre el sentit històric de la novel·lística de Blasco, precipitadament qualificada en les històries literàries a

l'ús com d'un naturalisme epigonal i tardà, i marginada d'una evolució l'eix de la qual el traçarien els anomenats escriptors del 98. Aquest diagnòstic explica el curiós fenomen d'un Blasco exclòs del cànon per la crítica i les institucions literàries (de la Real Academia a les universitats), i sense cap mena d'influència en les noves promocions d'escriptors, que tanmateix continua gaudint d'una considerable adhesió lectora.

Des d'un punt de vista estrictament cronològic Blasco, nascut el 1867, hauria de trobar el seu lloc en la Generació de 1898. Deixem de moment de banda que aquesta denominació, "Generació del 98", ha deixat de ser operativa en la crítica actual, que li nega un contingut específicament literari, capaç de delimitar generacionalment un grup d'escriptors, i que prefereix parlar d'aquesta època com del període històric "modernista". El fet és que un grup ben delimitat d'escriptors "modernistes" s'apoderaren entre 1900 i 1910 de la norma literària, n'expulsaren el realisme/naturalisme i conformaren un nou canó estètic del qual van quedar exclosos des de Galdós fins a Blasco Ibáñez. Potser en aquell moment precis Blasco encarnava massa antinòmies per als *noventayochistas*, la revolució enfront de la regeneració, per exemple, la Mediterrània enfront de la Castella eterna, el Naturalisme enfront del Modernisme, el populisme enfront del sentiment d'elit i de minoria, el materialisme i la sensualitat enfront del misticisme, la passió per la narració enfront del culte de l'estil... Llançat fóra de la Generació del 98 han resultat insuficients els esforços per reintroduir-lo (C. Blanco Aguinaga) i fins i tot s'ha imposat la idea que Blasco Ibáñez era un escriptor *estranyat* del procés de la modernitat literària. En un estudi recent, un prestigiós historiador anglès, John Butt, afirmava que Blasco Ibáñez era l'únic dels escriptors importants del seu moment que hom no podria incloure en l'ample

Especial Blasco Ibáñez

moviment modernista que domina l'època.

La via realista cap a la modernitat. Posicions com aquestes parteixen de la identificació del procés de la Modernitat amb el Modernisme i del Realisme/Naturalisme amb la tradició, així com de la consideració dogmàtica d'una única via literària per a la Modernitat. Tanmateix, a la fi del mil·lenni la crisi de la Modernitat, determinats corrents del pensament postmodern, la sensibilitat en suma d'aquesta nova fi de segle, han comportat entre moltes coses més una rigorosa crítica del Modernisme i una reavaluació del Realisme. Per altra banda és obvi, des d'una mirada atenta, que el Modernisme no va ser l'única via recorreguda per la Modernitat literària. Des de l'últim Tolstoi i l'últim Zola el naturalisme anà reconvertint-se en una estètica de crítica social i sovint de compromís polític revolucionari que acabà abocant, trenta anys després, en el realisme social o socialista, tant als EUA com a la Rússia soviètica. Va ser el Zola de *Germinal* molt més que el Zola de *L'assommoir*, qui influí en el jove Blasco, qui ja havia après en *Les misérables* de Victor Hugo el compromís de la literatura amb la revolució. Aquesta línia d'evolució conduí, en la literatura espanyola, a novel·les com *La busca* o *Aurora roja*, de Pío Baroja, *Jarrapellejos*, de F. Trigo, *El Ruedo Ibérico*, de Valle Inclán (encara que des d'una poètica diversa), o *En la selvática briboncia* o *El rebaño hambriento en tierra feraz* de J. Mas, passant per les novel·les socials de Blasco Ibáñez (en especial *La bodega*, *La horda* i *El intruso*) o a les de M. Ciges Aparicio, fins arribar al "Nuevo romanticismo" (el manifest antimodernista de José Díaz Fernández) i al realisme social dels anys trenta, representat per les novel·les de L. Araquistain, R. J. Sender, J. Arderius, J. Zugazagoitia, C. M. Arconada, A. Carranque de Ríos o el mateix J. Díaz Fernández, ja en el lliard de la guerra

ARXIU

Blasco, al seu despatx en el xalet de la Malva-rosa. En deixar València, l'escriptor patirà un procés de mutació literària. De la imatge valenciana passarà a una altra de cosmopolita.

civil. És en la cruïlla d'aquestes línies de desenvolupament històric -Naturalisme, Modernisme, avantguardes, realisme social- i en un context occidental on cal situar el millor de la producció de Blasco Ibáñez: les novel·les valencianes, les socials, les de la

guerra europea... Tal vegada aleshores podrem contestar, amb coneixement de causa, si Blasco ha d'estar o no entre els nostres clàssics.

Joan Oleza
(catedràtic de literatura)

L'Ajuntament de Lleida convoca el

3r Premi de poesia Màrius Torres

Dotació:
Obra guanyadora: 750.000 ptes.
i posterior publicació a Edicions 62
Obra finalista: 250.000 ptes.
i posterior publicació
a Pagès Editors

Els interessats a tenir un exemplar de les bases poden adreçar-se a la Regidoria de Cultura:
Carrer Major, 31. Edifici Casino Principal, 25007 Lleida,
telèfon: 973 70 03 94,
fax: 973 22 22 88

LA PARRIA

Ajuntament de Lleida